

فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۷، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۳، صفحات ۱۳۵-۱۵۴

مؤلفه‌های اقتصادی شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی از دیدگاه دست‌اندرکاران: چالش‌ها و راهکارها*

مجتبی پالوج و مهرداد تیموری**

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۷/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۸/۲۸

چکیده

تعاونی‌های تولید کشاورزی، با بیش از پنج دهه قدمت، از نظام‌های بهره‌برداری با سابقه کشور بوده که در روند انجام فعالیت‌ها و برنامه‌های خود با چالش‌ها و مشکلات فراوان روبه‌رو شده است. از این‌رو، هدف مطالعه حاضر بررسی مؤلفه‌های اقتصادی شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی از دیدگاه دست‌اندرکاران بود. جامعه آماری تحقیق را اعضای هیئت مدیره شرکت‌های تعاونی تولید شش استان دربرمی‌گرفت. حجم نمونه با استفاده از رابطه کوکران ۷۹ نفر تعیین شد. نتایج رگرسیون چندگانه و ضریب همبستگی نشان داد که از میان متغیرهای مورد مطالعه، سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در تعاونی، کمک‌های فنی و اعتباری دولت، عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان، بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)، اعتبارات یکپارچگی اراضی، تأمین حامل‌های انرژی، و خرید تضمینی محصولات تولیدی در دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید مؤثرند؛

* مقاله حاضر برگرفته از قسمتی از نتایج طرح تحقیقاتی با عنوان «مطالعه و پژوهش پیرامون مسائل و مشکلات نظام‌های بهره‌برداری موجود در بخش کشاورزی و ارائه راه‌حل‌های پیشنهادی برای استقرار نظام‌های مطلوب» است که در سال ۱۳۹۲ انجام شد.

** به ترتیب، نویسنده مسئول، استادیار، عضو هیئت علمی و معاون مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی، اقتصاد کشاورزی و توسعه روستایی (mpalouj1404@gmail.com)، و پژوهشگر مرکز آموزش عالی امام خمینی، کرج.

همچنین، کم توجهی به شرکت‌های تعاونی در طرح هدفمند کردن یارانه‌ها، کمبود نقدینگی و سرمایه در گردش، عدم همکاری بانک‌ها در زمینه تسهیلات تکلیفی و بالا بودن سود تسهیلات بانکی برای تشکیل شرکت‌های تعاونی از جمله موانع و مشکلات پیش روی این شرکت‌ها شناخته شدند. عمل به بند «و» ماده ۱۴۳ و ماده ۱۴۶^(۱) برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه کشور در راستای توسعه فعالیت تعاونی‌های تولید از پیشنهاد‌های پژوهش حاضر است.

کلیدواژه‌ها: نظام بهره‌برداری، کشاورزی، تعاونی تولید، مؤلفه‌های اقتصادی.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین راه حل‌های مشکلات کشاورزی توجه به مسائل درون بخش کشاورزی و سالم‌سازی روابط درونی و برونی این بخش در قالب نظام‌های بهره‌برداری است. موقعیت نظام‌های بهره‌برداری و چگونگی عملکردهای درونی و نیز ارتباطات آنها با مسائل پیرامونی از گستره‌های عام و جامع در یک برنامه توسعه کشاورزی است. منظور از نظام بهره‌برداری، سازمانی اجتماعی (اقتصادی و فنی) مرکب از عناصری به هم پیوسته است که با هویت و مدیریتی واحد و در چارچوب شرایط اجتماعی، اقتصادی و طبیعی محیط خود امکان تولید محصولات کشاورزی را فراهم سازد (عبداللهی، ۱۳۷۷). یکی از اشکال مطرح نظام‌های بهره‌برداری در ایران، نظام بهره‌برداری تعاونی تولید کشاورزی است. اتحادیه بین‌المللی تعاون^(۲) نظام‌های تعاونی را به معنی خودیاری و حرکتی برای مبارزه با چالش‌های بازار و فقر و رهیافتی «پایین به بالا» عنوان کرده است. با اجرای اصلاحات ارضی در اوایل دهه چهل، مسائل و مشکلاتی از جمله خرد شدن و پراکندگی قطعات اراضی و ضعف مدیریت عمومی در روستاها بروز کرد که برای رفع آنها و اعمال مدیریت واحد و ایجاد امکانات لازم برای استفاده صحیح از نهاده‌ها و ابزار و ماشین‌آلات جدید کشاورزی، در سال ۱۳۴۹، شرکت‌های تعاونی تولید با تصویب قانون تعاونی کردن تولید و یکپارچه‌سازی

اراضی تشکیل شدند؛ از جمله اهداف این تعاونی‌ها عبارت بودند از: یکپارچه‌سازی کشت (یکجا- زراعی) و جلوگیری از خرد شدن مجدد اراضی، افزایش سطح مکانیزاسیون، تأسیس شبکه‌های نوین آبیاری افزایش درآمد کشاورزان و کاهش هزینه‌های تولید، فراهم شدن زمینه لازم برای اجرای خدمات زیربنایی، و آشنا ساختن اعضای شرکت‌های تعاونی با اصول و شیوه‌های جدید کاشت، داشت و برداشت.

تعاونی تولید کشاورزی نوعی نظام بهره‌برداری مبتنی بر تعاون است که در آن، بهره‌برداران با کشت یکپارچه و با حفظ مالکیت فردی به تولید و زراعت جمعی می‌پردازند. تعاونی‌های تولید روستایی زمینه‌های مشارکت گسترده روستاییان در فرایند توسعه روستاها را فراهم می‌آورند و از طریق همیاری و اشتراک مساعی، مسائل و مشکلات حرفه‌ای کشاورزان در حوزه‌های اقتصادی و اجتماعی را حل می‌کنند. اما این تعاونی‌ها هنوز از جایگاهی شایسته در بخش کشاورزی برخوردار نیستند (صدیقی و درویشی‌نیا، ۱۳۸۴). نتایج تحقیقات نشان می‌دهد که اگر این تعاونی‌ها به شکل صحیح هدایت شوند، می‌توانند با تشکل کشاورزان و سازمان‌دهی آنها زمینه را برای توسعه روستایی فراهم سازند (عمانی و همکاران، ۱۳۸۱). از این‌رو، بر اساس دستورالعمل‌های سازمان بین‌المللی کار^(۳)، ایجاد یک روند مثبت نام سریع و بی‌طرفانه برای دولت‌ها گام نخست در راستای تسهیل توسعه نظام تعاونی واقعی به‌شمار می‌رود (Henry, 2012).

بر اساس پاره‌ای از یافته‌های پژوهشی، در بسیاری از نقاط کشور، تعاونی‌های تولید روستایی از هدف اساسی خود فاصله گرفته و بیشتر فعالیت‌های خود را به انجام کارهای خدماتی خلاصه کرده‌اند؛ از این‌رو، لازم است که تعاونی‌های موجود هدف‌های اصلی خود را دنبال کنند (عمانی و همکاران، ۱۳۸۱). بیبی و شاو (Bibby and Shaw, 2005)، بر اساس یافته‌های پژوهش خود، بدین نتیجه رسیدند که با تشکیل تعاونی‌های تولیدی در

مناطق روستایی، شاخص‌های فقر در این مناطق به دلیل یکپارچه شدن اراضی زراعی، افزایش راندمان آبیاری، فراهم شدن زمینه لازم برای اجرای خدمات زیربنایی و مهندسی و نیز تقویت یکپارچه‌سازی اراضی زراعی کاهش می‌یابد و در نهایت، روستایی از نظر اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و روان‌شناختی توانمند می‌شوند و توانایی آن را پیدا می‌کنند که کیفیت زندگی خود را بهبود بخشند (Bibby and Shaw, 2005). از دیگر مزایای تعاونی می‌توان به کاهش دیوان‌سالاری و افزایش قدرت خودنظارتی و چانه‌زنی اشاره شده است (Lerman and Sedik, 2014).

در بسیاری از کشورها، سهمی قابل توجه از فعالیت‌های بخش کشاورزی - مثلاً بازاریابی کشاورزی، فرآوری، و خرید نهاده‌های مورد نیاز مزرعه در شمال آمریکا، غرب اروپا، ژاپن، و جنوب شرق آسیا - از طریق تعاونی‌های توزیع محصولات کشاورزی صورت می‌گیرد. در آمریکا، سهم تعاونی‌های کشاورزی رسیدگی به حدود سی درصد از کشاورزان در زمینه کل حجم بازاریابی مزرعه و ۲۸ درصد از کشاورزان در زمینه کل خرید کالای عرضه‌شده است؛ در اتحادیه اروپا، سهم تعاونی‌های کشاورزی از آن هم بیشتر است: در کشورهایی مانند هلند، دانمارک، ایرلند، و سوئد، هفتاد تا هشتاد درصد از محصولات کشاورزی از طریق تعاونی‌ها به بازار عرضه می‌شوند و پنجاه تا هفتاد درصد از تمام خرید نهاده مزرعه بر عهده تعاونی‌های خدمات است که معمولاً به تعاونی‌های بازاریابی، فرآوری، عرضه نهاده، و ماشین‌آلات کشاورزی تقسیم می‌شوند (Lerman and Sedik, 2014).

مطالعات فائو نشان می‌دهد که بین تشکیل تعاونی‌های تولید و توزیع قدرت و ثروت میان روستاییان ارتباط معنی‌دار وجود دارد (Kuntoro, 2006). همچنین، به باور برخی از صاحب‌نظران، تعاونی‌ها فرصت‌هایی را به کشاورزان می‌دهند که واحدهای کوچک تجاری خود را بهبود بخشند. بر اساس مطالعات نیلسون (Nillson, 2001)، تعاونی‌های تولیدی در

ارتقای سطح آگاهی، دانش، نگرش و معلومات اعضا مؤثر بوده‌اند، اما تأثیر آنها در یکپارچه‌سازی زمین‌های خرد و تغییر نظام بهره‌برداری از نظام خرده‌مالکی به نظام اشتراکی ناچیز بوده است. همچنین، آموزش اعضا، عدم ارتباط درونی و عاطفی، عدم توجه به بازاریابی محصولات کشاورزی، و عدم اعمال رهبری پویا توسط هیئت مدیره از چالش‌های تعاونی‌های تولیدی برشمرده شده است (Briscoe, 2010). لازم است که در راستای کمک به تعاونی‌ها، دولت‌ها به توسعه سیاست‌های خود در زمینه‌هایی چون اجاره ماشین‌آلات و یا اعطای اعتبارات با نرخ ترجیحی بپردازند (Korinets, 2013).

نگاهی به مطالب یادشده نمایانگر پیچیدگی فعالیت شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی در دستیابی به اهداف و لزوم نگاه جامع در راستای ارتقای کیفیت و کمیت این‌گونه فعالیت‌ها و پاسخ‌گویی دقیق و علمی به علل و عوامل مورد بحث به‌ویژه متغیرهای اقتصادی است. پژوهش حاضر به بررسی مؤلفه‌های اقتصادی نظام بهره‌برداری تعاونی‌های تولید کشاورزی به قصد روشن کردن چالش‌های پیش روی آن و ارائه توصیه‌های سیاستی و راهکارهای عملیاتی می‌پردازد و هدف اصلی مطالعه شناخت دیدگاه دست‌اندرکاران تعاونی‌های تولید کشاورزی نسبت به مقولات اقتصادی مطرح و سؤال اساسی آن نیز عبارت است از آنکه «از دیدگاه دست‌اندرکاران شرکت‌های تعاونی تولید، مؤلفه‌های اقتصادی شرکت‌های تعاونی در چه وضعیتی قرار دارند؟».

روش تحقیق

تحقیق حاضر، به‌لحاظ روش گردآوری داده‌ها، از نوع پیمایشی و از نظر ماهیت، از نوع توصیفی- استنباطی است و در سال ۱۳۹۲، به‌منظور بررسی دیدگاه اعضای هیئت مدیره شرکت‌های تعاونی تولید انجام شده است. گردآوری داده‌های پژوهش با بهره‌گیری از

تکمیل پرسشنامه در جامعه آماری تحقیق صورت گرفت. جامعه آماری تحقیق دربرگیرنده اعضای هیئت مدیره شرکت‌های تعاونی تولید استان‌های فارس، خوزستان، خراسان رضوی، خراسان جنوبی، آذربایجان غربی، و مازندران بود. دلیل انتخاب هر این استان‌های برای مطالعه وضعیت و عملکرد هر کدام از آنها در چند سال گذشته بود که از سوی سازمان مرکزی تعاون روستایی به‌عنوان کارفرمای طرح مطرح شده بود. حجم نمونه با استفاده از رابطه کوکران ۷۹ نفر تعیین شد؛ همچنین، روش نمونه‌گیری تصادفی ساده بود. برای اولویت‌بندی متغیرهای تحقیق، از شاخص ضریب تغییرات^(۴) و برای بررسی تأثیر همزمان متغیرهای مورد مطالعه نیز از رگرسیون چندگانه استفاده شد. سؤال‌های اصلی پرسشنامه با استفاده از طیف لیکرت پنج‌گزینه‌ای تنظیم شده بودند. همچنین، در پژوهش حاضر، سطح سنجش متغیرهای مستقل و وابسته (دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید) از نوع رتبه‌ای است.

نتایج و بحث

ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای

نتایج تحلیل داده‌های تحقیق در زمینه سن افراد مورد مطالعه نشان می‌دهد که میانگین سن آنها ۳۷/۰۸ سال، حداکثر ۷۵ و حداقل ۲۲ سال است؛ همچنین، سطح تحصیلات ۶۲ درصد کارشناسی و ۱۳/۹ درصد کارشناسی ارشد است. اطلاعات به‌دست آمده در زمینه میزان سابقه کار نشان می‌دهد که بیشترین سابقه کار افراد مورد مطالعه «شش تا ده سال» با فراوانی ۳۶ نفر (۴۵/۶ درصد) و کمترین فراوانی «بالاتر از بیست سال» با فراوانی سه نفر (۳/۸ درصد) است. همچنین، بر اساس اطلاعات به‌دست آمده، محل سکونت ۶۴/۶ درصد از افراد مورد مطالعه محیط روستا بوده، بقیه از ساکنان محیط غیرروستا به‌شمار می‌روند.

جدول ۱- توزیع فراوانی ویژگی‌های فردی و حرفه‌ای افراد مورد مطالعه

ویژگی‌های فردی	طبقات	فراوانی (نفر)	درصد	درصد تجمعی
سن: n = ۷۹ کمترین = ۲۲ بیشترین = ۷۵ میانگین = ۳۷/۸۰ انحراف معیار = ۸/۶۲	۲۱-۲۵	۴	۵/۱	۵/۱
	۲۶-۳۰	۱۲	۱۵/۲	۲۰/۳
	۳۱-۳۵	۲۶	۳۲/۸	۵۳/۱
	۳۶-۴۰	۱۸	۲۲/۸	۷۵/۹
	۴۱-۴۵	۶	۷/۶	۸۳/۵
	۴۶-۵۰	۶	۷/۶	۹۱/۱
	بالتر از ۵۰	۷	۸/۹	۱۰۰
سابقه کار: n = ۷۹ کمترین = ۲ سال بیشترین = ۴۰ سال میانگین = ۹/۳۱ انحراف معیار = ۶/۲۶	۱-۵	۲۲	۲۷/۸	۲۷/۸
	۶-۱۰	۳۶	۴۵/۶	۷۳/۴
	۱۱-۱۵	۱۱	۱۳/۹	۸۷/۳
	۱۶-۲۰	۷	۸/۹	۹۶/۲
	بالتر از ۲۰	۳	۳/۸	۱۰۰
بومی بودن: n = ۷۹ مد: روستا	روستا	۵۱	۶۴/۶	
	شهر	۲۸	۳۵/۴	
	جمع	۷۹	۱۰۰	
سطح تحصیلات: n = ۷۹ مد: کارشناسی	ابتدایی	۲	۲/۵	۲/۵
	سیکل	۳	۳/۸	۶/۳
	دیپلم	۱۰	۱۲/۷	۱۹
	کاردانی	۴	۵/۱	۲۴/۱
	کارشناسی	۴۹	۶۲	۸۶/۱
	کارشناسی ارشد	۱۱	۱۳/۹	۱۰۰
جمع	۷۹	۱۰۰		

مأخذ: یافته‌های پژوهش

اولویت‌بندی فعالیت‌ها و اهداف شرکت تعاونی

بررسی و اولویت‌بندی فعالیت‌ها و اهداف نشان می‌دهد که بر اساس شاخص ضریب تغییرات (CV)، فعالیت‌های «ایجاد اعتماد و اطمینان در اعضای تعاونی» (۰/۲۰۱)، «مبارزه با آفات و بیماری‌ها» (۰/۲۳۴)، «ارتباط با اتحادیه‌های تعاونی تولید» (۰/۲۳۵)، «مبارزه با علف‌های هرز» (۰/۲۴۱) و «دانش و مهارت نیروی انسانی شرکت تعاونی» (۰/۲۴۷)، به ترتیب، در اولویت‌های اول تا پنجم و همچنین، اهداف «حضور در بازار بورس محصولات کشاورزی» (۰/۵۵۷)، «تشکیل گروه‌های آبران» (۰/۵۳۴) و «حضور در بازارهای ملی و استانی» (۰/۴۹۷) در اولویت‌های ۲۷، ۲۶ و ۲۵ قرار دارند (جدول ۲).

جدول ۲- اولویت‌بندی فعالیت‌ها و اهداف شرکت تعاونی بر اساس ضریب تغییرات

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۲۰۱	۰/۸۱	۴/۰۳	ایجاد اعتماد و اطمینان در اعضای تعاونی
۲	۰/۲۳۴	۰/۹۰	۳/۸۵	مبارزه با آفات و بیماری‌ها
۳	۰/۲۳۵	۰/۹۱	۳/۸۸	ارتباط با اتحادیه‌های تعاونی تولید
۴	۰/۲۴۱	۰/۹۲	۳/۸۲	مبارزه با علف‌های هرز
۵	۰/۲۴۷	۰/۹۳	۳/۷۷	دانش و مهارت نیروی انسانی شرکت تعاونی
۶	۰/۲۵۲	۰/۹۱	۳/۶۰	همکاری و مشارکت نیروی انسانی در شرکت تعاونی
۸	۰/۲۷۸	۰/۹۳	۳/۳۴	توجه به رفاه اعضای تعاونی
۹	۰/۲۸۲	۰/۹۷	۳/۴۳	توانمندسازی و ظرفیت‌سازی اعضا و ارکان تعاونی
۱۰	۰/۲۹۶	۱/۱۰	۳/۴۱	درآمد شرکت تعاونی
۱۱	۰/۳۰۸	۰/۸۰	۲/۶۰	تولید محصولات سالم و ارگانیک
۱۲	۰/۳۱۲	۰/۹۷	۳/۱۲	شناسایی و به‌کارگیری دانش بومی بهره‌برداران
۱۳	۰/۳۱۶	۰/۹۲	۲/۹۲	توسعه مکانیزاسیون کشاورزی
۱۴	۰/۳۲۵	۱/۰۱	۳/۱۰	اصلاح الگوی کشت

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱۵	۰/۳۲۶	۱/۰۶	۳/۲۴	رعایت تناوب زراعی
۱۶	۰/۳۲۹	۱/۰۵	۳/۲۱	عملکرد محصولات تولیدی شرکت تعاونی
۱۷	۰/۳۳۲	۰/۹۷	۲/۹۲	تأمین سرمایه شرکت تعاونی
۱۸	۰/۳۳۵	۱/۰۶	۳/۱۸	گسترش فرهنگ کار جمعی
۱۹	۰/۳۴۸	۱/۰۸	۳/۱۱	توجه به حفظ محیط زیست
۲۰	۰/۳۵۴	۱/۱۳	۳/۲۰	گسترش خلاقیت و کارآفرینی در شرکت تعاونی
۲۱	۰/۳۶۰	۱/۱۶	۳/۲۲	ارتباط با سایر شرکت‌های تعاونی در سطح استان
۲۲	۰/۳۹۷	۱/۱۷	۲/۹۵	بیمه محصولات و تأسیسات شرکت تعاونی
۲۳	۰/۴۱۸	۱/۱۲	۲/۶۸	انبارداری محصولات تولیدی
۲۴	۰/۴۵۱	۱/۲۷	۲/۸۱	سازمان‌دهی زمین‌های شرکت بر اساس الگوی مناسب
۲۵	۰/۴۹۷	۱/۱۰	۲/۲۲	حضور در بازارهای ملی و استانی
۲۶	۰/۵۳۴	۱/۲۱	۲/۲۶	تشکیل گروه‌های آب‌بران
۲۷	۰/۵۵۷	۰/۸۲	۱/۴۸	حضور در بازار بورس محصولات کشاورزی

خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، و خیلی زیاد = ۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش

اولویت‌بندی مسائل اقتصادی شرکت‌های تعاونی تولید

بررسی و اولویت‌بندی مسائل اقتصادی شرکت‌های تعاونی تولید نشان می‌دهد که بر اساس شاخص ضریب تغییرات (CV)، مسائل اقتصادی «عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان» (۰/۲۴۷) در اولویت اول، «ایجاد تعاونی آب‌بران در محدوده شرکت تعاونی» (۰/۲۴۷) در اولویت دوم، و تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی» (۰/۲۴۷) در اولویت سوم و همچنین، «سیاست دولت در مورد تعرفه‌های وارداتی» (۰/۶۷۴)، «بازپرداخت اصل و سود وام» (۰/۵۹۲)، و «کارمزد بانکی (مانند خرید سفته، دسته چک، و

کارمزد وام دریافتی)» (۰/۶۵۶) در اولویت‌های آخر (به ترتیب ۳۶، ۳۴ و ۳۵) قرار دارند. شایان یادآوری است که ضریب تغییرات از تقسیم انحراف معیار بر میانگین مسائل یادشده به دست آمده است (جدول ۳).

جدول ۳- اولویت‌بندی مسائل اقتصادی بر اساس ضریب تغییرات

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۲۴۱	۰/۹۴	۳/۹۱	عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان
۲	۰/۳۱۶	۱/۱۱	۳/۵۳	ایجاد تعاونی آب‌بران در محدوده شرکت تعاونی
۳	۰/۳۳۳	۱/۰۱	۳/۰۳	تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی
۴	۰/۳۳۷	۱/۰۶	۳/۱۴	پرداخت دستمزد و حقوق کارکنان شرکت تعاونی
۵	۰/۳۴۵	۰/۹۱	۲/۶۴	متوسط درآمد اعضای شرکت تعاونی
۶	۰/۳۵۴	۱/۰۴	۲/۹۵	میزان تولید در واحد سطح محصولات غالب
۷	۰/۳۸۸	۱/۲۵	۳/۲۲	پرداخت هزینه‌های برق شرکت تعاونی
۸	۰/۳۹۳	۱/۲۲	۳/۱۱	تأثیرگذاری شرکت تعاونی در اشتغال منطقه
۹	۰/۳۹۴	۱/۳۴	۳/۳۹	مالیات (از جمله مالیات بر ارزش افزوده، مالیات بر درآمد، حقوق و عوارض گمرکی)
۱۰	۰/۴۰۵	۰/۹۸	۲/۴۲	میزان سرمایه‌گذاری داخلی در شرکت تعاونی
۱۱	۰/۴۲۲	۱/۰۶	۲/۵۱	حق بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)
۱۲	۰/۴۳۳	۱/۱۸	۲/۷۳	سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در شرکت تعاونی
۱۳	۰/۴۳۶	۱/۲۲	۲/۸۰	تأمین ماشین‌آلات مورد نیاز شرکت تعاونی
۱۴	۰/۴۴۹	۱/۰۶	۲/۳۷	فروش گروهی محصولات
۱۵	۰/۴۶۴	۰/۶۰	۱/۲۹	ضمانت و حمایت از کالاهای صادراتی شرکت تعاونی
۱۶	۰/۴۷۷	۰/۵۹	۱/۲۳	تأمین ارز مورد نیاز شرکت‌های تعاونی
۱۷	۰/۴۸۱	۱/۳۵	۲/۸۱	هزینه تعمیر و نگهداری ماشین‌آلات
۱۸	۰/۴۸۵	۰/۹۵	۱/۹۶	اعتبارات مربوط به کمک‌های فنی و اعتباری
۱۹	۰/۴۹۵	۰/۸۲	۱/۶۶	تجارت الکترونیک
۲۰	۰/۴۹۹	۰/۸۳	۱/۶۷	یارانه دریافتی
۲۱	۰/۵۰۰	۱/۱۶	۲/۳۳	بازاررسانی محصولات تولیدی شرکت تعاونی

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۲۲	۰/۵۰۵	۱/۳۰	۲/۵۸	حمل و نقل و انبارداری، سیلوها، سردخانه‌ها
۲۳	۰/۵۰۹	۱/۰۵	۲/۰۶	فراوری محصولات تولیدی
۲۴	۰/۵۱۹	۱/۲۷	۲/۴۴	خرید تضمینی محصولات تولیدی
۲۵	۰/۵۲۴	۰/۷۹	۱/۵۱	فعالیت شرکت تعاونی در بازار بورس کالاهای کشاورزی
۲۶	۰/۵۲۵	۰/۹۶	۱/۸۴	بسته‌بندی محصولات
۲۷	۰/۵۳۰	۱/۰۱	۱/۹۰	خسارت دریافتی (مثلاً از صندوق بیمه)
۲۸	۰/۵۴۰	۰/۸۵	۱/۵۸	میزان سرمایه‌گذاری خارجی در شرکت تعاونی
۲۹	۰/۵۴۴	۱/۱۶	۲/۱۴	تأمین حامل‌های انرژی
۳۰	۰/۵۴۸	۰/۸۹	۱/۶۲	کمک‌های بلاعوض دریافتی
۳۱	۰/۵۵۸	۱/۲۵	۲/۲۵	اندازه واحدهای بهره‌برداری شرکت تعاونی
۳۲	۰/۵۶۳	۱/۱۴	۲/۰۳	اعتبارات یکپارچگی اراضی
۳۳	۰/۵۸۰	۰/۹۰	۱/۵۶	سیاست‌های پولی و مالی دولت در تعاونی‌ها
۳۴	۰/۵۹۲	۱/۲۶	۲/۱۲	بازپرداخت اصل و سود وام
۳۵	۰/۶۵۶	۱/۲۳	۱/۸۷	کارمزد بانکی (مانند خرید سفته، دسته چک، و کارمزد وام دریافتی)
۳۶	۰/۶۷۴	۱/۲۲	۱/۸۱	سیاست دولت در مورد تعرفه‌های وارداتی

خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، و خیلی زیاد = ۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش

اولویت‌بندی مشکلات و موانع دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید

تجزیه و تحلیل پاسخ‌های ارائه‌شده از سوی افراد مورد مطالعه نشان می‌دهد که بر اساس شاخص ضریب تغییرات (CV)، از بین ۲۱ مشکل و مانع، مشکلات «کم‌توجهی به شرکت‌های تعاونی در طرح هدفمندی یارانه‌ها» (۰/۱۶۵) در اولویت اول، «کمبود نقدینگی و سرمایه در گردش» (۰/۱۸۸) در اولویت دوم، و «عدم همکاری بانک‌ها در زمینه تسهیلات تکلیفی» (۰/۲۱۷) و «بالا بودن سود تسهیلات بانکی برای تشکیل شرکت‌های تعاونی» (۰/۲۱۷) با هم در اولویت سوم قرار دارند و به دیگر سخن، پاسخ‌گویان بدین سه مشکل و

مانع بیشتر توجه داشته‌اند؛ و همچنین، متغیرهای «وابستگی تعاونی‌های تولید به دولت» (۰/۴۳۰)، «نبود نقشه‌های توپوگرافی و کاداستر اراضی» (۰/۴۰۷) و «عدم برنامه‌ریزی بلندمدت در تعاونی‌های تولید» (۰/۳۹۹)، به ترتیب، در اولویت‌های آخر (بیست، نوزده و هیجدهم) جای گرفته‌اند (جدول ۴).

جدول ۴- اولویت‌بندی مشکلات و موانع دستیابی به اهداف بر اساس شاخص ضریب تغییرات

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱	۰/۱۶۵	۰/۷۳	۴/۴۲	کم توجهی به شرکت‌های تعاونی در طرح هدفمندی یارانه‌ها
۲	۰/۱۸۸	۰/۸۲	۴/۳۷	کمبود نقدینگی و سرمایه در گردش
۳	۰/۲۱۷	۰/۸۵	۳/۹۴	عدم همکاری بانک‌ها در زمینه تسهیلات تکلیفی
۳	۰/۲۱۷	۰/۸۸	۴/۰۶	بالا بودن سود تسهیلات بانکی برای تشکیل شرکت‌های تعاونی
۴	۰/۲۳۰	۰/۹۱	۳/۹۶	قیمت پایین عرضه محصولات کشاورزی
۵	۰/۲۵۵	۰/۹۰	۳/۵۴	مشارکت پایین مردم در امور شرکت تعاونی
۶	۰/۲۵۶	۰/۸۷	۳/۳۸	عدم تجربه کافی و لازم در بین مدیران عامل کم‌سابقه
۷	۰/۲۸۳	۱/۰۰	۳/۵۴	پایین بودن فرهنگ و دانش کشاورزان در ارتباط با اهداف و شیوه‌های شرکت تعاونی
۸	۰/۲۸۴	۰/۹۸	۳/۴۷	همکاری کم مراکز خدمات جهاد کشاورزی در روند فعالیت‌های زیربنایی کشاورزی
۹	۰/۲۸۶	۰/۹۴	۳/۲۹	کمبود کارکنان (به‌ویژه کارشناس و حسابدار)
۱۰	۰/۲۹۳	۱/۰۹	۳/۸۳	مسائل و دشواری‌های عملیاتی موجود بر سر راه یکپارچه‌سازی اراضی
۱۱	۰/۳۱۱	۱/۰۴	۳/۳۶	عدم تناسب ساختار شرکت‌های تعاونی با اهداف آنها
۱۲	۰/۳۱۸	۱/۱۳	۳/۵۶	قیمت بالای حامل‌های انرژی
۱۳	۰/۳۴۷	۱/۰۸	۳/۱۲	فقدان نظارت کافی بر کار تعاونی‌های تولید
۱۴	۰/۳۴۸	۱/۱۰	۳/۱۶	عدم همکاری و قبول مسئولیت اعضای تعاونی
۱۵	۰/۳۶۸	۰/۹۹	۲/۶۸	عدم ارائه آمار و اطلاعات دقیق از فعالیت‌های شرکت تعاونی به اعضای آن
۱۶	۰/۳۸۲	۱/۱۶	۳/۰۵	انجام نشدن مطالعات خاک‌شناسی نیمه‌تفصیلی

رتبه	ضریب تغییرات	انحراف معیار	میانگین	متغیر
۱۷	۰/۳۹۵	۱/۱۱	۲/۸۱	اعتماد محدود اعضا به مدیر عامل و هیئت مدیره شرکت تعاونی
۱۸	۰/۳۹۹	۱/۲۷	۳/۱۸	عدم برنامه‌ریزی بلندمدت در تعاونی‌های تولید
۱۹	۰/۴۰۷	۱/۲۶	۳/۰۹	نبود نقشه‌های توپوگرافی و کاداستر اراضی
۲۰	۰/۴۳۰	۱/۲۵	۲/۹۰	وابستگی تعاونی‌های تولید به دولت

خیلی کم = ۱، کم = ۲، متوسط = ۳، زیاد = ۴، و خیلی زیاد = ۵

مأخذ: یافته‌های پژوهش

برای بررسی وجود و یا عدم وجود رابطه معنی‌دار بین متغیرهای مورد مطالعه، از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شد که نتایج آن در جدول ۵ آمده است. نتایج ضریب همبستگی نشان می‌دهد که متغیرهای «بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)»، «عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان»، «تأمین ماشین‌آلات مورد نیاز تعاونی»، «ایجاد کانون آب‌بران در محدوده شرکت تعاونی»، «تأمین هزینه‌های برق شرکت»، «تأمین تعمیر و نگهداری ماشین‌آلات»، «انبارداری، سیلوها، سردخانه‌ها»، «خسارت دریافتی (مثلاً از صندوق بیمه)»، «بازاررسانی محصولات تولیدی شرکت»، «خرید تضمینی محصولات تولیدی»، «اندازه واحدهای بهره‌برداری شرکت تعاونی»، «تأمین اعتبارات یکپارچگی اراضی»، «متوسط درآمد اعضای تعاونی»، «سازگاری فناوری‌های به‌کار گرفته‌شده در تعاونی»، «اشتغال کشاورزان و کارگران منطقه»، «سیاست‌های پولی و مالی دولت»، «فروش گروهی محصولات»، «بسته‌بندی محصولات»، «تأمین حامل‌های انرژی»، «کمک‌های فنی و اعتباری دولت» و «تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی» با متغیر وابسته «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید» رابطه معنی‌دار دارند؛ اما متغیرهای «کمک‌های بلاعوض دریافتی»، «کارمزد بانکی (از جمله خرید سفته، دسته چک، و کارمزد وام دریافتی)»، «فراوری محصولات تولیدی»، «یارانه دریافتی»، «سیاست دولت در زمینه تعرفه‌های واردات محصولات کشاورزی»، «تجارت الکترونیک» با «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید» رابطه معنی‌دار ندارند.

جدول ۵- نتایج ضریب همبستگی بین متغیرهای مستقل و «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید»

متغیر	ضریب همبستگی	سطح معنی‌داری
کمک‌های بلاعوض دریافتی	۰/۰۸۶	۰/۴۶۰
کارمزد بانکی (از جمله خرید سفته، دسته چک، و کارمزد وام دریافت)	۰/۱۴۰	۰/۲۲۱
بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)	۰/۵۲۰ ^{**}	۰/۰۰۰
عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان	۰/۲۶۴ [*]	۰/۰۲۰
تأمین ماشین‌آلات مورد نیاز تعاونی	۰/۶۵۷ ^{**}	۰/۰۰۰
فراوری محصولات تولیدی	۰/۱۵۲	۰/۱۳۰
ایجاد تعاونی آب‌بران در محدوده شرکت تعاونی	۰/۵۸۵ ^{**}	۰/۰۰۰
تأمین هزینه‌های برق شرکت	۰/۵۵۸ ^{**}	۰/۰۰۰
تأمین تعمیر و نگهداری ماشین‌آلات	۰/۶۲۹ ^{**}	۰/۰۰۰
انبارداری، سیلوها، سردخانه‌ها	۰/۵۷۰ ^{**}	۰/۰۰۰
خسارت دریافتی (مثلاً از صندوق بیمه)	۰/۴۲۹ ^{**}	۰/۰۰۰
یارانه دریافتی	۰/۰۳۶	۰/۷۶۹
سیاست دولت در زمینه تعرفه‌های واردات محصولات کشاورزی	۰/۱۴۹	۰/۲۱۱
بازاررسانی محصولات تولیدی شرکت	۰/۴۴۱ ^{**}	۰/۰۰۰
خرید تضمینی محصولات تولیدی	۰/۴۱۰ ^{**}	۰/۰۰۱
اندازه واحد های بهره‌برداری شرکت تعاونی	۰/۴۱۴ ^{**}	۰/۰۰۰
تأمین اعتبارات یکپارچگی اراضی	۰/۵۹۹ ^{**}	۰/۰۰۰
متوسط درآمد اعضای تعاونی	۰/۴۵۳ ^{**}	۰/۰۰۰
سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در تعاونی	۰/۶۹۶ ^{**}	۰/۰۰۰
اشتغال کشاورزان و کارگران منطقه	۰/۶۷۴ ^{**}	۰/۰۰۰
سیاست‌های پولی و مالی دولت	۰/۵۲۹ ^{**}	۰/۰۱۲
فروش گروهی محصولات	۰/۲۸۷ ^{**}	۰/۰۰۰
بسته‌بندی محصولات	۰/۵۲۸ ^{**}	۰/۰۰۰
تجارت الکترونیک	۰/۱۸۶	۰/۲۱۰
تأمین حامل‌های انرژی	۰/۴۲۷ ^{**}	۰/۰۰۰
تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی	۰/۴۵۰ ^{**}	۰/۰۰۰
کمک‌های فنی و اعتباری دولت	۰/۶۹۵ ^{**}	۰/۰۰۰

* و ** معنی‌داری در سطح ۵ و ۱ درصد

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج برآورد عوامل مؤثر بر متغیر وابسته با بهره‌گیری از رگرسیون چندگانه
نتایج برآورد عوامل مؤثر بر «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید» با بهره‌گیری از
روش گام به گام در جدول ۶ آمده است.

جدول ۶- نتایج برآورد رگرسیون چندگانه

متغیر	ضریب (B)	ضریب استاندارد (Beta)	آماره t	سطح معنی‌داری
ضریب ثابت	۱۸/۳۰۸	-	۳/۴۹۱	۰/۰۰۱
سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در تعاونی	۵/۱۱۵	۰/۳۰۶	۴/۰۶۰	۰/۰۰۰
اعتبارات مربوط به کمک‌های فنی و اعتباری	۵/۴۱۱	۰/۳۶۷	۵/۱۶۹	۰/۰۰۰
عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان	۵/۷۱۳	۰/۲۵۵	۴/۴۵۳	۰/۰۰۰
بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)	۳/۳۵۴	۰/۱۸۰	۲/۴۶۲	۰/۰۱۸
اعتبارات یکپارچگی اراضی	۴/۵۱۰	۰/۲۶۲	۴/۴۸۸	۰/۰۰۰
تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی	۵/۲۷۱	۰/۳۶۲	۴/۳۸۴	۰/۰۰۰
تأمین حامل‌های انرژی	۳/۱۳۲	۰/۱۹۷	۲/۴۵۲	۰/۰۱۸
خرید تضمینی محصولات تولیدی	۲/۵۶۶	۰/۱۷۲	۲/۶۲۲	۰/۰۱۲
هزینه‌های برق شرکت	۱/۷۸۴	۰/۱۲۲	۲/۰۱۶	۰/۰۴۹

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتایج برآورد عوامل مؤثر بر «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید» حاکی از آن است که با توجه به مقدار ضریب (بتا)، متغیرهای سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در تعاونی، کمک‌های فنی و اعتباری دولت، عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان، بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)، اعتبارات یکپارچگی اراضی، تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی، تأمین حامل‌های انرژی، خرید تضمینی محصولات تولیدی، و پرداخت هزینه‌های برق شرکت بیشترین تأثیر را در دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید دارند و با توجه به میزان ضریب تعیین (R^2)، این متغیرها با هم نود درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین می‌کنند.

جدول ۷- خلاصه نتایج رگرسیون چندگانه «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید»

متغیر	ضریب همبستگی (r)	ضریب تعیین (R ^۲)	ضریب تعدیل شده
سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در تعاونی	۰/۸۱۶	۰/۶۶۵	۰/۶۵۹
کمک‌های فنی و اعتباری دولت	۰/۸۴۸	۰/۷۱۹	۰/۷۰۹
عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان	۰/۸۷۶	۰/۷۶۷	۰/۷۵۴
حق بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)	۰/۹۰۴	۰/۸۱۷	۰/۸۰۳
اعتبارات یکپارچگی اراضی	۰/۹۱۹	۰/۸۴۵	۰/۸۳۰
تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی	۰/۹۲۹	۰/۸۶۳	۰/۸۴۶
تأمین حامل‌های انرژی	۰/۹۳۷	۰/۸۷۸	۰/۸۶۱
خرید تضمینی محصولات تولیدی	۰/۹۴۴	۰/۸۹۱	۰/۸۷۳
پرداخت هزینه‌های برق شرکت	۰/۹۴۸	۰/۹۰۰	۰/۸۸۰

مأخذ: یافته‌های پژوهش

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

نتیجه رگرسیون چندگانه نشان داد که از بین متغیرهای مورد مطالعه، سازگاری فناوری‌های به‌کارگرفته‌شده در تعاونی، کمک‌های فنی و اعتباری دولت، عرضه کود و سم و تأمین نهاده‌های مورد نیاز کشاورزان، بیمه کشاورزی (از جمله زراعی، دامی، و شیلاتی)، اعتبارات یکپارچگی اراضی، تأمین هزینه گازوئیل شرکت تعاونی، تأمین حامل‌های انرژی، خرید تضمینی محصولات تولیدی، پرداخت هزینه‌های برق شرکت در «دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید» مؤثرند. نتایج تحقیقات هورنادی و بانکر (Hornaday and Bunker, 1970)، چاندراسکرا (Chandrasekera, 1990)، و گابریل (Gabriel, 2002) نیز یافته‌های تحقیق حاضر را تأیید می‌کنند. «تهیه و توزیع نهاده‌های کشاورزی» یکی از عوامل کلیدی در دستیابی به اهداف شرکت‌های تعاونی تولید کشاورزی است. تقویت جایگاه این

تعاونی‌ها و واگذاری کار تهیه و توزیع نهاده‌ها به شرکت‌های تعاونی تولید و گسترش تعاملات شبکه‌های افقی و عمودی آنها از توصیه‌های سیاستی پژوهش حاضر است. نتایج تحقیق حاضر بیانگر کم‌توجهی به شرکت‌های تعاونی در تأمین انرژی مورد نیاز آنها، کمبود نقدینگی و سرمایه در گردش تعاونی‌ها و عدم همکاری بانک‌ها در زمینه تسهیلات تکلیفی و بالا بودن سود تسهیلات بانکی برای تشکیل شرکت‌های تعاونی است که همگی حاکی از ضعف مالی تعاونی‌های تولید در به گردش درآوردن چرخ‌های تولید و ضرورت توجه بدین تعاونی‌ها به‌مثابه یکی از حلقه‌های مهم بخش کشاورزی است. از این‌رو، تقویت بانک تعاون و نیز تعریف و تبیین حمایت‌های مالی تبصره‌ای این بانک از تعاونی‌های تولید و بازنگری جایگاه بخش کشاورزی در طرح هدفمندی یارانه‌ها از دیگر پیشنهادها پژوهش حاضر است.

شرکت‌های تعاونی تولید با وجود مشکلات فراوان، گام‌های اولیه را در راستای خودگردانی برداشته‌اند و رفته‌رفته، با رفع موانع و مشکلات پیش رو و استقلال کامل خود، به فعالیت‌های کارآمد می‌پردازند. با این همه، شرکت‌های تعاونی تولید، به‌علت کمبود منابع مالی و کاهش حمایت‌های دولت از امور زیربنایی، رویکرد تجاری به خود گرفته و بیشتر ره به فعالیت‌های خدماتی و بازرگانی آورده‌اند؛ بدین ترتیب، تعاونی کردن تولید در این شرکت‌ها کمتر عملی شده است و در بیشتر آنها، فعالیت‌های تولیدی به شکل انفرادی صورت می‌گیرد. مدیران عامل شرکت‌های تعاونی تولید انگیزه لازم برای حرکت به سمت تعاونی کردن تولید را ندارند و چنان‌که گفته شد، اکثر مدیران شرکت‌ها برای پاسخ‌گویی به نیازها و به حرکت درآوردن چرخ‌های تعاونی به فعالیت‌های بازرگانی و خدماتی رو آورده‌اند، که زنگ خطری برای شرکت‌های تعاونی تولید است. تعریف و تبیین سیاست‌های مناسب و متناسب با شرایط و نیز عمل به قانون تعاونی کردن تولید از سوی شرکت‌های تعاونی تولید و حمایت از امور زیربنایی این شرکت‌ها تنها راه برون‌رفت از وضعیت موجود به‌شمار می‌رود.

در همین ارتباط، به‌طور مشخص، پیشنهاد پژوهش حاضر عمل به بند «و» ماده ۱۴۳ و نیز ماده ۱۴۶ برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه جمهوری اسلامی ایران است.

یادداشت‌ها

۱- بند «و» ماده ۱۴۳ برنامه پنجم توسعه: نوسازی ماشین‌آلات کشاورزی و خارج از رده کردن حداقل دویست هزار دستگاه ماشین‌آلات فرسوده کشاورزی و توسعه ماشینی کردن بر مبنای اقلیم و شرایط و همچنین، قابلیت و توانایی کشاورزان هر منطقه به‌گونه‌ای که در پایان برنامه، ضریب نفوذ ماشینی کردن از یک اسب بخار در هکتار در سال ۱۳۸۸ به ۱/۵ اسب بخار در هکتار در سال آخر برنامه برسد. ماده ۱۴۶ برنامه پنجم توسعه: به‌منظور افزایش تولید و ارتقای بهره‌وری و بازده زمین‌های کشاورزی در واحد هکتار، دولت حمایت‌های حقوقی و مالی لازم را از تشکیل تشکلهای حقوقی با اولویت تعاونی‌های تولید کشاورزی در راستای اعمال مدیریت واحد یا اتخاذ سیاست‌های تشویقی برای یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی به عمل می‌آورد.

1. International Cooperative Alliance (ICA)
2. International Labour Organization (ILO)
3. coefficient of variation (CV)

منابع

- سعدی، ح. (۱۳۸۸)، «بررسی تعاونی‌های تولید کشاورزی در استان همدان». *مجله تحقیقات اقتصاد و توسعه کشاورزی ایران*، دوره ۲-۴، شماره ۴، صص ۵۷-۶۸.
- صدیقی، ح. و درویشی‌نیا، ع. ا. (۱۳۸۴)، «بررسی میزان موفقیت شرکت‌های تعاونی تولید روستایی استان مازندران». *علوم کشاورزی ایران*، سال ۳۳، شماره ۲، صص ۳۱۳-۳۲۳.
- عبداللهی، م. (۱۳۷۷)، *نظام‌های بهره‌برداری کشاورزی در ایران*، جلد اول. تهران: وزارت کشاورزی.
- عمانی، احمدرضا؛ نوری‌وندی، آزاده؛ و چیدری، محمد (۱۳۸۱)، «توسعه روستایی و کشاورزی: کشاورزی پایدار کم‌نهاد، راهبردی نوین برای حفظ منابع زیست‌محیطی». *جهاد*، سال ۲۲، شماره ۲۵۲ (مرداد و شهریور ۱۳۸۱)، صص ۳۵-۴۶.
- Bibby, A. and Shaw, L. (2005), "Making a difference: co-operative solutions to global poverty". *Manchester Co-operative College*, Vol, 23, pp. 453-456.

- Briscoe, T. (2010), "Making worker cooperatives effective in South Pacific" *Journal of Pacific Countries*, FAO Regional Office for Asia and the Pacific, Bangkok, pp. 243-248.
- Chandrasekera, C. H. M. T. (1990), "Fishery cooperatives in Asian countries". In: *Proceedings of the IPFC Symposium, in Conjunction with the Twenty-Fourth Session of IPFC-RAPA on Socio-Economic Issues in Coastal Fisheries Management*. Bangkok: Regional Office for Asia and the Pacific; FAO, Indo-Pacific Fishery Commission.
- Gabriel, S. J. (2002), "Belize rural woman's association revolving loan fund and women's cooperatives". *United Nations Development Programme Report*. New York: United Nations.
- Henry, Hagen (2012), *Guidelines for Cooperative Legislation*. 3rd Ed. Revised. Geneva: International Labor Office.
- Hornaday, J. A. and Bunker, C. S. (1970), "The nature of the entrepreneur". *Personnel Psychology*, Vol. 23, No. 1, pp. 47-54.
- Korinets, R. (2013), "Sel'skokhoziastvennyy obshchestvennyy kooperativ v Ukraine" [Agricultural Service Cooperatives in Ukraine], FAO Regional Office for Europe and Central Asia Policy Studies on Rural Transition No. 2013-6. Available on: <http://www.fao.org/docrep/018/ar593r/ar593r.pdf>.
- Kuntoro, B. A. (2006), "Analysis on characteristics of three dairy cooperatives sampled in East Java". *Journal of Applied Sciences*, Vol. 6, No. 4, pp. 757-761.
- Lerman, Z. and Sedik, D. (2014), "Overview of legislation related to agricultural cooperatives in the CIS countries and Georgia". FAO Regional Office for Europe and Central Asia Policy Studies on Rural Transition, No. 2014-1. Available on: http://www.fao.org/fileadmin/user_upload/Europe/documents/Publications/Policy_Studies/CoopsCISandGeorgia1_en.pdf.

Nillson, J. (2001), *Co-operative Organizational Models as Reflections of the Business Environments Studies*. Suva: The University of the South Pacific, pp.145-160.